

ZEMAŞŞERİ'NİN "MUŞADDİMETÜ'L-EDEB" İ HAKKINDA

Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ*

NURİ YÛCE: Ebu'l-Kâsım Cârullâh Maĥmûd bin 'Omar bin Muĥammed bin Aĥmed ez-Zemaĥşarî el-Hvârizmî, *Muĥaddimmetü'l-Edeb*, Hvârizm TÛrkçesi İle TercÛmeli Şuŝter Nûshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, Ankara 1988, TÛrk Dil Kurumu Yayınları: 535, VI+229 s., 2.baskı, Ankara 1993.

Ebû'l-Kâsım Cârullâh Maĥmûd b. 'Omer b. Aĥmed ez-Zemaĥşerî el-Hârizmî, 27 Receb 467 (8 Mart 1075) Çarşamba günü Hârizm ilçelerinden Zemaĥşer'de doğdu. İlk tahsilini Hârizm'de yaptı. Birkaç defa Bağdad'a gitti ve orada çeşitli ilim dallarında muhtelif âlimlerden dersler aldı¹. Sonra Mekke'ye gidip orada 5 yıl kadar kaldı. Bundan dolayı Cârullâh (Tanrı'nın komşusu) lakabı ile anıldı². Ayrıca eserlerinin kendisine kazandırdığı büyük şöhretten dolayı da Fahr-i Hârizm (Hârizm'in övüncesi) lakabı ile tanındı³.

Daha sonra yurdu olan Hârizm'e döndü. Devrin hükümdarı Atsız'dan iltifat gördü ve yazdığı *Muĥaddimmetü'l-Edeb* adlı eserini ona ithaf etti. Arefe gecesi 9 Zilhicce 538 (14 Haziran 1144)'de Ürgenç (Gurgenc, Curcânîyye)'de vefat etti⁴. Tefsîr, hadîs, fıkıh, dilbilgisi, lûgat ve edebiyat sahalarında eşine az rastlanırlardan olan Zemaĥşerî itikadda Mu'tezile mezhebîndendi⁵. *Keşşâf* adlı tefsiri pek meşhurdur.

* AtatÛrk Üniversitesi İlahiyat FakÛltesi Öğretim Üyesi.

1 Bu âlimlerden bazıları için bk. YâķÛt el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, nşr. A. Ferid Rifâ'î, Kahire 1355/1936, XIX, 127; SüyÛtî, *Buĥyetü'l-Vu'ât*, nşr. M. Ebû'l-Fađl İbrâhîm, Beyrut, ts., II, 279; Nuri YÛce, *Zemaĥşerî (Hayatı ve Eserleri)*, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat FakÛltesi TÛrk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV (1986-1993), s. 292.

2 İbn Hâllikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut 1397/ 1977, V, 169.

3 'AbdÛlkâdir el-Baĥdâdî, *Hâŝiye 'alâ Şerĥi Bânet Su'âd*, nşr. Nazif M. Hoca, Beyrut, 1400/1980, I, 108; İbrahim Kafesoĥlu, *Harezmsaşlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992, s. 292.

4 İbn Hâllikân, *a.g.e.*, V, 173.

5 Zehebî, *Siyerü A'lâmî'n-Nûbelâ'*, nşr. Şu'ayb el-Arna'Ût v. b., 3. baskı, Beyrut 1406/1986, XX, 156; DâvÛdî, *Şabakâtü'l-Müfessirîn*, Beyrut, ts., II, 315.

Ayrıca *el-Mufaşşal*, *el-Müfred ve'l-Mü'elles fi'n-Naḥv*, *el-Ünmüzece*, *Samîmü'l-'Arabîyye*, *Esâsü'l-Belâga*, *el-Kıstâs fi'l-'Arûz*, *Maḳâmât*, *el-Müsteḳşâ fi'l-Emsâl*, *Eṭvâku'z-Zehab*, *Rebî'u'l-Ebrâr*, *el-Fâ'ik fi Çaribi'l-Ḥadiş*, *Kitâbü'l-Emkine ve'l-Cibâl ve'l-Miyâh* gibi eserleri vardır⁶. Şiirleri bir divan halinde toplanmıştır.

- 6 İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elİbbâ'*, nşr. M. Ebü'l-Faḍl İbrâhîm, Kahire 1386/ 1967, s. 391; Yâkût el-Ḥamevî, *a.g.e.*, XIX, 133-135; İbn Ḥallikân, *a.g.e.*, V, 168-169; 'Abdülbâkî b. 'Abdilmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-Ta'yîn fi Terâcimi'n-Nuḥât ve'l-Luğaviyyîn*, nşr. 'Abdülmeccid Diyâb, Riyad 1406/1986, s.346; Cl. Huart, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin, Ankara 1971, s.168-169; Zirikli, *el-A'lâm*, nşr. Züheyr Fetḥullâh, 8.baskı, Beyrut 1989, VII, 178; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirîn*, Ankara 1960, s.283; Nuri Yüce, Zemaḥşerî, *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, 509-514; a.mlf., a.g.m., *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXIV, (1986-1993), s. 295-314. Zemaḥşerî'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliği hakkında ayrıca bk. Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, nşr. M. Ebü'l-Faḍl İbrâhîm, Beyrut 1406/1986, III, 265-272; Fîruzâbâdî, *el-Bulğa fi Terâcimi E'immeti'n-Naḥv ve'l-Luğa*, nşr. Muḥammed el-Mısrî, Küveyt 1407/1987, s.220-221; Ḥânsârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, nşr. Esedullah İsmâ'iliyyân, Kum 1392, VIII, 118-127; I. Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev., Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara 1993, s. 82-83; Corci Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabîyye*, Beyrut 1983, III, 47-49; Yûsuf Elyân Serkis, *Mucemü'l-Maḥbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-Mu'arabe*, Kahire 1346/1928, I, 973-976; Muştâfâ eş-Şâvi, *Menhecü'z-Zemaḥşerî fi Tefsiri'l-Kur'ân ve Beyânü İ'câzihî*, Mısır 1959; A. Muḥammed el-Ḥüfî, *ez-Zemaḥşerî*, Kahire 1966; Derviş el-Cündî, *Nazmü'l-Ḳur'ân fi Keşşâfi'z-Zemaḥşerî*, Kahire 1969; A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I-II*, 2. baskı, İstanbul 1984, II, 122-126; Azmi Yüksel, *az-Zamakhsharî's Life and a Critical Edition of His Divân*, Durham University, 1979; Aydın Taneri, *Türk Kavramının Gelişmesi*, "Ne Mutlu Türküm Diyene", Ankara 1983, s. 76-78; Zekeriyâ Şehhâte, Muḥammed el-Faḳkî, *Naḥvü'z-Zemaḥşerî beyne'n-Nazariyye ve'l-Taḥbiḳ*, Beyrut 1407/1986; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 343-386; Zeki Velidi Togan, Zimaḥşerî'nin Doğu Türkçesi İle "Muḳaddimetü'l-Edebî", *Türkiyat Mecmuası*, XIV (1964), s. 81-92; Azmi Yüksel, *al-Zamakhsharî's Elegy*, *Doğu Dilleri*, II/4 (1981), s. 355-364; a. mlf., *az-Zamakhsharî's Panegyric*, *D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi*, Ankara 1982, s. 626-645; a. mlf., *az-Zamakhsharî's Love Poetry*, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, IV (1988), s. 163-170; İsmail Cerrahoğlu, Zemaḥşerî ve Tefsiri, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI (1983), s. 59-96; İnci Koçak, Zemaḥşerî ve Nevâbigü'l-Kelim Adlı Eserinden Örnekler, *Millî Kültür*, sayı: 50 (Eylül 1985), s. 65-67; a. mlf., *az-Zamakhsharî'nin Aṭvâk az-Zahab Adlı Eserinden Örnekler*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı*, XXXI (1987), s. 293-305.

Zemaḥşeri'nin, aşağıda tanıtımını bahis konusu edeceğimiz, *Muḳaddimetü'l-Edeb* adlı bu eseri, Hârizmşâh Atsız'a ithaf edilmiştir. Eserin asıl metni Arapçadır. Mevcut nüshaların bir kısmında Türkçe, Farsça ve hatta Hârizmce ve Moğolca ile satır-arası tercümelemler vardır. Çeşitli dünya kütüphanelerinde muhtelif yazma nüshaları bulunan ve müteaddit defalar basılmış olan bu önemli kitap üzerinde birçok çalışmalar ve araştırmalar yapılmıştır.

Kendisini Adana'da Lise öğrencilik yıllarından tanıdığım çalışkan dilci, Sayın Nuri Yüce, bu çalışmada Şuṣter nüshasını esas almış ve bunu Doçentlik çalışması olarak sunmuştur (1979). Bu yayında başlıca şu ana başlıklar yer almaktadır:

GİRİŞ ve DİL ÖZELLİKLERİ: Bu bölümde (s. 1-14), "Hârizm bölgesi, Zamaḥşari'nin hayatı ve eserleri, *Muḳaddimetü'l-Edeb* 'in Hârizm Türkçesi ile tercümeli nüshaları, Şuṣter nüshası ve *Muḳaddimetü'l-Edeb* üzerinde yapılan çalışmalar" başlıkları altında özlü bilgiler verilmiştir. **MUKADDİMETÜ'L-EDEB'İN DİL ÖZELLİKLERİ** (s.15-28) başlığını taşıyan bölümde; eserin, a) İmlâ özellikleri, b) Ses bilgisi özellikleri, c) Şekil bilgisi özellikleri, ç) Kelime hazinesi, d) Metinde geçen işletme ekleri üzerinde durulmuştur. Bundan sonra, eserin metni transkripsiyonlu olarak verilmiştir (s.29-80). Bu bölümü geniş bir yer tutan **İNDEKS** (s. 81-215) izlemektedir. "BİBLİYOGRAFYA"yı (s.217-223), **KISALTMALAR** (s.225-227) ve Yardımcı işaretler (s.229) takip etmektedir.

Bu kitap, son derece güzel bir şekilde basılmıştır. Her yönüyle titiz bir çalışma ürünüdür. Bu bakımdan, müellifi tebrik etmemiz gerekir. Çalışma sahanızın dışında kalan ve uzmanlık isteyen bu yayında, faydalı olacağını umduğumuz için, görebildiğimiz birkaç aksaklığa işaret etmek istiyoruz.

a) Bazı Okuma, Basım ve Bilgi Hataları:

Bin (s.4,5), ibn (veya "b." şeklinde kısaltılarak kullanılması yaygındır.); Ebū Sa'îd Şakkānî (s.6), Ebū Sa'îd eş-Şakkānî; Ebu Naşr el-Cevālîkî (s.6), Ebū Manşūr el-Cevālîkî; *Etfāku'z-zehab* (s.7), *Eṭwāku'z-zehab*; Hârizmşâh (s.7), Hârizmşâh olacaktır.

Diğer taraftan, "çuğurḫat" (s.32, 10/4) şeklinde kaydedilen kelimenin, ilgili nüshada ne şekilde yazıldığını görüp tahkik edememekle birlikte, az ihtimalle de olsa, "cemret" (جمرة) olabileceğini düşünüyoruz. Bu kelime, "İndeks"de (s.109) Arapça olarak gösterilmiş; kelimeye "paslı" anlamı verilmiş, ancak bu anlam, kelimenin karşısına

parantez içinde bir soru işareti konularak, şüpheli görülmüştür. Eski-yeni Arapça sözlüklerde “c-ğ-r” (جفر) diye bir kök mevcut olmayıp, dolayısıyla “cuğurrat” diye de bir kelime yoktur. Dilimize “cemre” diye geçen bu kelime, “sönmemiş kömür, köz, kor; ufak taş, çakıl taşı” gibi anlamlara gelmektedir (bk. Muştafâ b. Şemseddin el-Ğarağışârî, *Ağteri-i Kebîr*, İstanbul 1310, I, 210; F. Steingass, *A Learner's Arabic-English Dictionary*, Beyrut 1989, s. 244; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J. Milton Cowan, Beyrut 1980, s.134.)

Ayrıca, “ar’âhu” (s.41, 54/6) kelimesine, “İndeks”de (s.91) “onu göster” anlamı verilmiştir ki, doğrusu “onu gösterdi” olacaktır.

b) Bazı Transkripsiyon Yanlışları:

Kitābu’l-fāik (s.7), *Kitābu’l-fā’ik*; *harîs* (s.39, 42/8; “İndeks”, s. 125), *harîş*; *ar’ahu* (s.41, 54/6), *ar’âhu*; *hâlet* (s.79, 234/3), *hâlet*; *hâlet* (“İndeks”, s.124), *hâlet*; ‘*Irāk* (“İndeks”, s.127), ‘*Irāk*; ....*hâliye* (s.217), ...*hâliye*; *Kahhale* (s.220), *Kahhâle* olmalıdır.

Zemağşeri gibi ünlü bir Türk-İslâm âliminin Türk dili açısından büyük bir önem taşıyan bu eserini yayınladığı için Nuri Yüce’ye teşekkür ederiz.